

O‘ZBEK KASHTACHILIK TERMINOLOGIYASI

Umarova Shaxlo Baxridin qizi

O‘zbek tili kafedrası tayanch doktoranti

Samarqand davlat pedagogika instituti

E-mail: shaxloumarova97@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada o‘zbek kashtachilik terminologiyasining shakllanishi, mintaqaviy xususiyatlari va ilmiy tasnifi masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot IMRAD metodologiyasi asosida qurilib, kirish, metodologiya, natijalar, muhokama va xulosa bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbek kashtachilik terminologiyasi boy leksik qatlamni tashkil etib, unda mahalliy, fors, arab va qisman rus tillaridan o‘zlashgan so‘zlar birgalikda mavjud.

Tadqiqot davomida yetti mintaqaviy maktab (Buxoro, Samarqand, Nurota, Shaxrisabz, Toshkent, Xorazm, Farg‘ona) terminologiyasi qiyosiy tahlil qilindi va 200 dan ortiq termini o‘z ichiga oluvchi tizimli tasnif yaratildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, hozirgi kunda o‘zbek kashtachilik terminologiyasida bir xillik yo‘q: bir xil narsa turli mintaqalarda turlicha nomlanadi. Ushbu muammo terminologiyani standartlashtirish zaruratini kun tartibiga qo‘ymoqda. Maqolada terminlarni milliy lug‘atga kiritish va xalqaro ilmiy muomalaga olib chiqish bo‘yicha aniq tavsiyalar beriladi [1, 2].

Kalit so‘zlar: kashtachilik, terminologiya, o‘zbek hunarmandchiligi, mintaqaviy maktablar, leksikografiya, zarduzi, suzani, naqsh turlari, standartlashtirish, nomoddiy madaniy meros.

ABSTRACT. This article examines the formation, regional characteristics, and scientific classification of Uzbek embroidery terminology. The research is structured according to the IMRAD methodology and covers introduction, methods, results, discussion, and conclusion. Uzbek embroidery terminology constitutes a rich lexical layer combining indigenous, Persian, Arabic, and partially Russian loanwords.

During the study, the terminology of seven regional schools (Bukhara, Samarkand, Nurata, Shakhrisabz, Tashkent, Khorezm, Fergana) was comparatively analyzed and a systematic classification of more than 200 terms was created. The results showed that there is currently no uniformity in Uzbek embroidery terminology: the same object is named differently in different regions. This problem puts the need to standardize terminology on the agenda. The article provides concrete recommendations for including terms in a national dictionary and introducing them into international scientific circulation [3].

Keywords: embroidery, terminology, Uzbek craftsmanship, regional schools, lexicography, goldwork, suzani, pattern types, standardization, intangible cultural heritage.

KIRISH

O‘zbek kashtachilik san‘ati — bu faqat bezakli mato emas, balki asrlar davomida shakllangan boy madaniy kod, milliy o‘zlikni ifodalovchi nomoddiy meros tizimidir. UNESCO 2019-yilda o‘zbek kashtachiligini Nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritishi [4] bu san‘atning global ahamiyatini rasman tan oldi. Biroq ana shu e‘tirofdan keyin yangi bir muammo yuzaga keldi: jahon ilmiy hamjamiyati bilan muloqot uchun zarur bo‘lgan aniq va standartlashtirilgan terminologiya hali to‘liq ishlab chiqilmagan.

Kashtachilik terminologiyasini o'rganish bir necha sababga ko'ra dolzarb. Birinchidan, globallashtirish sharoitida milliy hunarmandchilik mahsulotlari xalqaro bozorlarga chiqishi uchun inglizcha va ruscha terminologiyasi bilan uyg'unlashtirilgan lug'at zarur. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan kashta naqshlarini raqamlashtirish, 3D-modellashtirish va patent himoyasi uchun aniq terminlar kerak. Uchinchidan, ta'lim tizimida kashtachilik kurslarini standartlashtirish mintaqaviy terminologik farqlarni bartaraf etishni talab qiladi [5, 6].

Hozirgi kunda o'zbek tilshunosligida kashtachilik leksikasiga bag'ishlangan yirik monografik tadqiqot mavjud emas. Mavjud ishlar asosan etnografik yo'nalishda bo'lib, ularda lingvistik tahlilga kam e'tibor qaratilgan. Shu bois ushbu tadqiqot mavjud bo'shliqni to'ldirish maqsadida amalga oshirildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — o'zbek kashtachilik terminologiyasini mintaqaviy maktablar kesimida qiyosiy tahlil qilish, tizimli tasnif yaratish va standartlashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbek kashtachiligining ilmiy o'rganilishi XX asr boshlarida rus imperiyasi etnograflarining ishlaridan boshlangan. V.V. Stasov (1887) o'zbek kashtachiligining geometrik naqshlarini birinchi marta tizimli tavsiflab bergan [8]. A.A. Semenov (1923) Buxoro zarduzi ustaxonalarini o'rgangan va asosiy terminlarni yozib qoldirgan [9]. Sovet davrida G.A. Pugachenkova va L.I. Rempel (1965) O'rta Osiyo bezak san'atini monografik jihatdan tadqiq etib, kashtachilik terminologiyasiga alohida bob bag'ishlagan [10].

O'zbekiston mustaqilligidan keyin milliy hunarmandchilikni o'rganish yangi turtki oldi. R. Xasanova (2001) suzani naqshlarining semantikasini tahlil qilib, asosiy terminlar lug'atini tuzgan [11]. N. Toshmatova (2008) Nurota kashtachiligining o'ziga xos terminologiyasini o'rgangan [12]. Xalqaro tadqiqotlar orasida J. Harvey (1997) o'zbek to'qimachilik san'atini ingliz tiliga kiritgan va terminology bridge yaratgan [13]. S. Bilgrami va C. Iovino (1990) esa Hindiston, Pokiston va Markaziy Osiyo kashtachilik terminlarini qiyosiy o'rgangan [14].

Biroq barcha mavjud ishlarning umumiy kamchiligi shundaki, ular terminologiya muammosini yaxlit tizim sifatida ko'rmaydi. Shu sababli ushbu maqolada barcha avvalgi ishlardan foydalanib, yaxlit terminologik tizim yaratishga harakat qilinadi [15, 16].

METODOLOGIYA

Tadqiqot qiyosiy-tavsifiy lingvistik tahlil metodologiyasiga asoslanadi. Aralash metodologiya qo'llanildi: miqdoriy tahlil (terminlar chastotasi, mintaqaviy tarqalishi) va sifat tahlili (semantik, etimologik, funksional tavsif) birgalikda ishlatildi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi [17].

Birinchi bosqich — ma'lumot to'plash (2023-yil yanvar–iyun). Ushbu bosqichda mavjud lug'atlar, monografiyalar, arxiv hujjatlari va polevoy tadqiqot materiallari yig'ildi. Jami 47 ta manba ko'rib chiqildi, 312 ta birlamchi termin ro'yxati tuzildi. Qo'shimcha ravishda yetti mintaqada (Buxoro, Samarqand, Nurota, Shaxrisabz, Toshkent, Xorazm, Farg'ona) 34 nafar usta va 12 nafar etnograf bilan yarim tuzilmali suhbatlar o'tkazildi.

Ikkinchi bosqich — tahlil va tasnif (2023-yil iyul–oktyabr). 312 ta birlamchi termindan takrorlanuvchilar va arxaizmlar chiqarib tashlandi. Natijada 214 ta aktiv termin aniqlandi. Har bir termin uchun: semantik kategoriya, mintaqaviy tarqalish, etimologiya, sinonimlar va uch tildagi ekvivalent belgilandi.

Uchinchi bosqich — standartlashtirish tavsiyalari (2023-yil noyabr–dekabr). Olingan ma'lumotlar asosida terminlarni standartlashtirish mezonlari ishlab chiqildi va muvofiqlashtirish algoritmi taklif etildi [18].

Tadqiqot uchun asosiy manbalar quyidagilardan iborat: O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Til va Adabiyot instituti arxivi; O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti fondi; Buxoro, Samarqand, Toshkent viloyat o'lkashunoslik muzeylari; UNESCO ning o'zbek kashtachiligi bo'yicha arxiv materiallari [4]; Internet manbalar — milliy hunarmandchilik portallari va xalqaro terminologiya veб-resurslari [19].

Полевой tadqiqot sifatida 2023-yil aprel–may oylarida yetti mintaqada kuzatuv va suhbatlar o'tkazildi. Suhbatdoshlar tanlashda maqsadli tanlov (purposive sampling) qo'llanildi: har bir mintaqadan kamida 4–5 nafar 10 yildan ortiq tajribaga ega usta ishtirok etdi. Barcha suhbatlar audio yozib olindi va transkripsiya qilindi.

Terminlarni tahlil qilishda quyidagi metodlar qo'llanildi [20, 21]:

Komponent tahlili: har bir terminning semantik tarkibi (denotativ va konnotativ ma'nolari) alohida ko'rib chiqildi. Bu metod ayniqsa polisemantik terminlar (masalan, 'islmiy' — ham naqsh turi, ham bezak uslubi) uchun foydali bo'ldi.

Etimologik tahlil: terminlarning kelib chiqishi aniqlandi. O'zbek kashtachilik terminologiyasida to'rtta asosiy manba aniqlandi: mahalliy turkiy o'zak (masalan, 'sanama' — sanab tikish), fors o'zlashmalari ('zarduzi' — zar=oltin, duzi=tikuv), arab o'zlashmalari ('islmiy' — al-islmi), rus o'zlashmalari ('atlas', 'baxmal').

Areologik tahlil: terminlarning mintaqaviy tarqalishi geografik jihatdan xaritalandi. Bu tahlil qaysi terminlar universal (barcha mintaqalarda ishlatiladi), qaysilari mintaqaviy (faqat bitta yoki ikkita mintaqada) ekanligini ko'rsatdi.

Qiyosiy-tarixiy tahlil: terminlar tarixiy manbalarda qanday ishlatilganligini o'zgarishi kuzatildi. Bu tahlil terminlarning semantik evolyutsiyasini aniqlashga imkon berdi.

NATIJARLAR

Tadqiqot davomida jami 214 ta aktiv kashtachilik termini aniqlandi va besh semantik kategoriyaga tasniflandi: tikish texnikalari va usullari (38 termin, 17,8%); materiallar va asbob-uskuna (52 termin, 24,3%); naqsh va motiv turlari (67 termin, 31,3%); tayyor mahsulot turlari (34 termin, 15,9%); jarayon va texnologiya atamaları (23 termin, 10,7%). Eng katta kategoriyani naqsh va motiv turlari tashkil etishi o'zbek kashtachiligida naqshga — ya'ni vizual estetikaga — alohida e'tibor qaratilishining lingvistik aksini ko'rsatadi [2, 11].

Etimologik tahlil natijalariga ko'ra, 214 ta terminning 94 tasi (43,9%) mahalliy turkiy o'zakli, 76 tasi (35,5%) fors tilidan o'zlashgan, 28 tasi (13,1%) arab tilidan kirgan, 16 tasi (7,5%) esa rus yoki boshqa tillardan o'zlashgan. Bu ko'rsatkich o'zbek kashtachilik terminologiyasining asosi mahalliy va fors-tojik an'analarida ekanligini tasdiqlaydi [10, 15].

1-jadval

O'zbek kashtachilik terminologiyasining tizimli tasnifi

Kategoriya	Termin (o'zbek)	Ta'rif	Mintaqa	Sinonimlar
Tikish texnikasi	Bosma kashta	Ko'tarinki, qavat-qavat tikish; ip sirtida qoladi	Buxoro, Samarqand	Bosma, yotiq zanjir

Tikish texnikasi	Ilma kashta	Ilma tikish; ip oldinga o'tkaziladi	Toshkent, Farg'ona	Ilma, qo'shma ilma
Tikish texnikasi	Zanjira kashta	Zanjirsimon halqalar hosil qiladi	Xorazm, Nukus	Zanjira, zanjircha
Tikish texnikasi	Sanama kashta	To'r asosga hisoblab tikish	Nurota, Jizzax	Sanama, hisob
Tikish texnikasi	Zarduzi	Oltin va kumush iplar bilan tikish	Buxoro	Zarduzi, gulduzi
Naqsh turi	Islimiy	Arabeskali o'simlik naqshi	Barcha mintaqalar	Islimiy, arabiy gul
Naqsh turi	Bodom	Yumaloq uchli bodom shakli	Samarqand, Buxoro	Bodom, qo'chqor shox
Naqsh turi	Girih	Geometrik to'rsimon naqsh	Buxoro, Xiva	Girih, to'r naqsh
Naqsh turi	Shamsa	Quyosh shaklidagi medaliyon	Buxoro, Samarqand	Shamsa, quyosh gul
Mahsulot turi	Suzani	Katta devoriy kashtali mato	Samarqand, Nurata	Suzani, katta kashta
Mahsulot turi	Do'ppi	Kashtali to'rt qirrali bosh kiyim	Barcha mintaqalar	Do'ppi, telpak
Mahsulot turi	Joynamoz	Kashtali namoz o'qish gilami	Buxoro, Samarqand	Joynamoz, sajda gilam
Material	Zarif ipak	Yupqa to'qilgan tabiiy ipak	Buxoro, Marg'ilon	Shoyi, atlas ipak
Material	Zarbof	Oltin ip bilan to'qilgan mato	Buxoro	Zarbof, oltin to'qima
Material	Atlas	Silliqliq sirtli ipak mato	Marg'ilon, Namangan	Atlas, satin

*Manba: Tadqiqot materiallaridan tuzilgan. Mintaqaviy tarqalish poleboi tadqiqot ma'lumotlariga asoslanadi [17, 21]. * — barcha mintaqalarda uchraydigan universal terminlar.*

Yetti mintaqaviy maktabning terminologik tahlili bir necha muhim xulosaga olib keldi. Barcha maktablarda umumiy bo'lgan 'yadro terminlar' soni jami lug'atning atigi 42,5 foizini tashkil etadi. Qolgan 57,5 foiz — mintaqaviy yoki dialektal terminlar. Bu ko'rsatkich terminologiyaning hali standartlashmaganligini yaqqol ko'rsatadi [5, 7]. Buxoro va Samarqand maktablarining terminologiyasi bir-biriga eng yaqin (77% umumiy terminlar), Nurota va Xorazm maktablari esa eng katta farqni ko'rsatadi (atigi 31% umumiy terminlar). Bu geografik yaqinlik va savdo yo'llari bilan bevosita bog'liq [8, 10]. Eng terminologik jihatdan boy va tizimli maktab — Buxoro maktabi. Buxoroda 124 ta o'ziga xos termin qayd etilgan, bularning 89 tasi faqat shu mintaqada ishlatiladi. Bu Buxoroning tarixiy jihatdan saroy san'ati va hunarmandchilik markazi bo'lganligini aks ettiradi [9, 11].

O'zbek kashtachiligining yetti mintaqaviy maktabi

Mintaqa maktabi	Asosiy texnikalar	Materiallar	Naqsh turlari	Rang tizimi	Mahsulot turlari	O'ziga xos
Buxoro maktabi	Zarduzi, bosma, ilma	Zarbof, atlas, ipak	Islimiy, shamsa, geometrik	Oltin-qizil-ko'k	Zarduzi, gulduzi, to'n, kamzul, suzani	XV–XIX saroy san'at
Samarqand maktabi	Bosma, zanjira, ilma	Shoyi, atlas, kanop	Bodom, o'simlik, gullar	Qizil-yashil-oq	Suzani, joynamoz, dasturxon	Ipak yo'l savdo markazi ta'siri
Nurota maktabi	Sanama, bosma	Kanop, jun, paxtali	Geometrik, qushlar	Qora-qizil-oq	Suzani, ro'mol, belbog'	Qadimiy sanama an'anasi
Shaxrisabz maktabi	Ilma, zanjira	Atlas, shoyi	Islimiy, chinnigul	Ko'k-oq-oltin	Kamzul, to'n, do'ppi	Timuriylar davri ta'siri
Toshkent maktabi	Ilma, bosma	Atlas, baxmal	Gullar, barglar	Rang-barang	Do'ppi, ko'ylak, suzani	Rus-Yevropana ta'siri XIX asr
Xorazm maktabi	Zanjira, bosma	Kanop, paxtali	Geometrik, yulduz	Qizil-sariq-ko'k	Suzani, belbog', joynamoz	Qadimiy an'anasi
Farg'ona maktabi	Ilma, zanjira	Adras, shoyi, atlas	O'simlik, geometrik	Ko'p rangli	Do'ppi, ko'ylak eti	Ipakchilik markazini ta'siri

Tadqiqot kashtachilik terminologiyasidagi ikkita asosiy muammoni — sinonimiya va polisemiyaning — aniq raqamlar bilan ko'rsatdi. Sinonimiya (bir narsa uchun bir nechta nom): 214 ta termindan 89 tasi (41,6%) bir yoki bir nechta sinonimga ega. Masalan, suzani termini Toshkentda 'devoriy kashta', Nurotada 'katta kashta', Xorazmda 'osilma' deb ham ataladi. Bu holat terminologik chalkashliklarning asosiy manbayi hisoblanadi [6, 13].

Polisemiya (bitta termin uchun bir nechta ma'no): 214 ta termindan 34 tasi (15,9%) ikki yoki undan ortiq ma'noga ega. Masalan, 'islimiy' so'zi ham naqsh turini (arabeskali o'simlik naqshi), ham bezak uslubini (islimiy uslub), ham ba'zan materiya turini bildirishi mumkin. Bunday polisemantik terminlar ayniqsa xalqaro ilmiy muomalada chalkashliklarga olib keladi [14, 16].

Mintaqalararo sinonimiya jadvalini tahlil qilganda qiziqarli naqsh kuzatiladi: geografik jihatdan bir-biriga yaqin mintaqalar (masalan, Buxoro–Samarqand, Toshkent–Farg'ona) ko'proq umumiy terminlarga ega. Shu bilan birga, tarixiy jihatdan yopiq bo'lgan mintaqalar (Nurota, Xorazm) o'ziga xos terminologik leksikasini ko'proq saqlab qolgan [12, 17].

Etimologik tahlil o'zbek kashtachilik terminologiyasining to'rtta asosiy qatlami borligini ko'rsatdi [20]:

Turkiy qatlam (43,9%): bu terminlar asosan jarayon va texnologiya bilan bog'liq. Masalan, 'sanama' (hisoblab tikish), 'ilma' (ilmoq), 'qovuzloq' (guldesta). Bu terminlar o'zbek tilining qadimiy leksik

fondiga mansub bo'lib, barcha mintaqalarda deyarli bir xil shaklda ishlatiladi. Bu ularning o'zaklaridagi barqarorlikni ko'rsatadi.

Fors qatlami (35,5%): ko'pchilik moddiy madaniyat va estetika bilan bog'liq terminlar fors tilidan kirganligi Markaziy Osiyoda fors madaniyatining ta'sirini ko'rsatadi. 'Zarduzi' (zar — oltin, duzi — tikuv), 'gulduzi' (gul — gul, duzi — tikuv), 'suzani' (suzan — igna, ya'ni 'igna bilan tikilgan') — bularning barchasi fors o'zaklariga ega [15].

Arab qatlami (13,1%): asosan naqsh turlari bilan bog'liq terminlar arabdan kirganligi islom madaniyatining estetika sohasiga ta'sirini aks ettiradi. 'Islimiy' (al-islom), 'girihi' (arab. girihi — tugun, tasmali naqsh) shular jumlasidan.

Boshqa tillar qatlami (7,5%): rus tilidan kirgan terminlar asosan sanoat kashtachiligi bilan bog'liq: 'atlas', 'baxmal', 'veliyur'. Bu terminlar sovet davrida kirib kelgan [18].

3-jadval

O'zbek kashtachilik terminologiyasining uch tilli lug'ati

O'zbekcha termin	Ruscha termin	Inglizcha termin	Izoh
Kashta	Вышивка	Embroidery	Kashtachilik san'atining umumiy nomi
Kashtachilik	Вышивальное искусство	Embroidery art	Kashta tikish hunarmandchiligi
Bosma kashta	Гладь	Satin stitch	Ko'tarinki qavat tikish usuli
Ilma kashta	Тамбурный шов	Chain stitch	Zanjirsimon ilma tikish
Zarduzi	Золотошвейство	Goldwork embroidery	Oltin ip bilan kashta
Gulduzi	Цветочная вышивка	Floral embroidery	Gul naqshli kashta
Suzani	Сюзане	Suzani (wall hanging)	Katta kashtali devoriy bezak
Do'ppi	Тюбетейка	Skullcap	Kashtali bosh kiyim
Joynamoz	Намазлык	Prayer mat	Kashtali namoz gilami
Islimiy	Арабеска	Arabesque	Arabiy o'simlik naqshi
Bodom	Миндаль	Paisley / boteh	Yumaloq uchli bodom naqshi
Shamsa	Солнечная розетка	Sun medallion	Quyosh shaklidagi medaliyon
Zarbof	Парча	Brocade	Oltin ip bilan to'qilgan mato
Atlas	Атлас	Satin fabric	Silliq sirtli ipak mato
Qovuzloq	Пяльцы	Embroidery hoop	Matoni tortib turuvchi asbob
Nayzacha	Крючок для тамбура	Tambour needle	Ilma tikish igna-ilmoqchasi
Hasiya / hoshiya	Бордюор / кайма	Border / edging	Kashta chetidagi chiziq naqsh
Markaziy gul	Центральный медальон	Central medallion	Kompozitsiyaning asosiy elementi
Sanama kashta	Счётная вышивка	Counted thread work	To'r asosga hisoblab tikish
Illoqi	Петельный шов	Buttonhole stitch	Halqasimon tikish usuli

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan. Manba: O'zFAlar Til va adabiyot instituti materiallari [2]; Harvey (1997) [13]; Pugachenkova, Rempel (1965) [10]; polevoi tadqiqot ma'lumotlari [17].

Terminlarning hozirgi kunda qo'llanilish faolligini aniqlash maqsadida usta suhbatdoshlari bilan o'tkazilgan suhbatlar tahlil qilindi. Har bir termin uchun faollik darajasi belgilandi: yuqori faol (barcha suhbatdoshlar uchun tanish) — 89 termin (41,6%); o'rta faol (ko'pchilik uchun tanish, ammo ba'zilar eshitmagan) — 78 termin (36,4%); past faol (faqat ayrim ustalar uchun tanish) — 31 termin (14,5%); arxaik (faqat keksalar eslab qolgan) — 16 termin (7,5%).

Qiziqarli holat: past faol va arxaik terminlarning katta qismi (72,3%) aynan naqsh turlariga oid. Bu estetik tushunchalarning tilga kiritilishi tez o'zgaruvchanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, asbob va material nomlarining 89,4 foizi yuqori faollik darajasini saqlab qolgan — chunki moddiy ashyolar o'zgaruvchan turli nomlanishga nisbatan barqarorroq [22].

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari birinchi navbatda metodologik savol tug'diradi: bir xil narsaning turli mintaqalarda turlicha nomlanishi — bu muammo yoki madaniy boylikmi? Ushbu savolning ikki xil javobini ko'rish mumkin [5, 6].

Bir tomondan, terminologik xilma-xillik o'zbek kashtachiligining boy mintaqaviy an'alarini, har bir hududning o'ziga xos estetik va texnologik tafakkurini aks ettiradi. Bu xilma-xillik nomoddiy madaniy merosning tirik va dinamik ekanligining belgisidir. UNESCO metodologiyasiga ko'ra, bunday xilma-xillikni sun'iy standartlashtirish bilan yo'q qilish tavsiya etilmaydi [4].

Boshqa tomondan, ilmiy muomalada, ta'limda va xalqaro savdoda aniq va bir xil terminologiya zarur. Bir buyumning Samarqandda 'suzani', Toshkentda 'devoriy kashta', Nurotada 'katta kashta' deb atalishi xalqaro kataloglashtirish va patent himoyasida real muammolar tug'diradi [7, 13]. Bu ikki yondashuvni muvozanatda tutgan holda 'ikki darajali' terminologiya tizimi — bir tomondan, rasmiy standart terminlar, boshqa tomondan, mintaqaviy variantlar — ni taklif etish maqsadga muvofiqdir.

Olingan natijalar adabiyotdagi xulosalar bilan qisman mos keladi, qisman farqlanadi. Pugachenkova va Rempel (1965) Buxoro maktabining terminologik boyligini ta'kidlab, uni 'O'rta Osiyo kashtachiligining oyinasi' deb atagan [10]. Bizning tadqiqotimiz bu xulosani tasdiqlaydi: Buxoro maktabida 124 ta o'ziga xos termin aniqlandi, bu boshqa maktablarga nisbatan 1,4–2,3 marta ko'p.

Xasanova (2001) suzani terminologiyasini o'rganib, uni faqat Samarqand an'anasiga bog'lagan [11]. Biroq bizning polevoy tadqiqotimiz suzanining barcha yetti mintaqada tarqalganligini, ammo turli nomlar va turli texnika xususiyatlari bilan mavjud ekanligini ko'rsatdi. Bu avvalgi tadqiqotning geografik jihatdan cheklangan bo'lganligini ko'rsatadi.

Harvey (1997) ingliz tilidagi ekvivalentlar masalasida o'zbek terminlarini to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish o'rniga ularni original shaklda qoldirish (masalan, 'suzani' — 'suzani', transkripsiya orqali) to'g'riroq ekanligini ta'kidlagan [13]. Bizning terminologik tahlilimiz bu yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi: ko'plab o'zbek kashtachilik terminlarining inglizchada aniq ekvivalenti yo'q va ularni tarjima qilish semantik yo'qotishlarga olib keladi.

Terminologiyani standartlashtirish — bu faqat til masalasi emas, siyosiy va madaniy masala hamdir. Qaysi mintaqaning varianti 'standart' deb qabul qilinishi bilan bog'liq hududiy raqobat mavjud. Bunday holatlarda xalqaro terminologiya nazariyasining asosiy tamoyillariga suyanish tavsiya etiladi [23, 24]:

Tarqalish mezoniga ko'ra eng ko'p mintaqada ishlatiladigan termin standart sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq. Masalan, 'suzani' — barcha yetti mintaqada ma'lum, shu sababli u asosiy standart termin bo'lishi kerak. Manba prinsipi: agar termin asl ma'noga eng yaqin mintaqaviy variantga ega

bo'lsa, o'sha variant afzal ko'rilishi lozim. Zarduzi atamasi Buxoro variantida saqlanishi maqsadga muvofiq — chunki zarduzi sanoati tarixan aynan Buxoroda rivojlangan. Xalqaro muvofiqlik: agar terminning xalqaro ilmiy adabiyotda ma'lum bir varianti keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek standartini unga moslashtirish qulaylik yaratadi. Masalan, 'suzani' so'zi xalqaro muzeologiya va san'at tarixida keng qo'llaniladi [4, 13].

XULOSA

Ushbu tadqiqot o'zbek kashtachilik terminologiyasining ilmiy tahlilida bir necha muhim xulosaga olib keldi:

- o'zbek kashtachilik terminologiyasi 214 ta aktiv termini o'z ichiga oluvchi boy leksik tizimni tashkil etadi. Bu terminlarning 43,9% turkiy, 35,5% fors, 13,1% arab va 7,5% boshqa tillardan o'zlashgan. Bu etimologik tarkib O'rta Osiyo madaniy aloqalarining tilga ko'chgan aksini ko'rsatadi.
- yetti mintaqaviy maktabning terminologiyasi o'zaro sezilarli farqlanadi. Umumiy 'yadro terminlar' jami lug'atning atigi 42,5% ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich terminologiyaning standartlashtirilmagan ekanligini va bu sohada jiddiy ilmiy ish kerakligini ko'rsatadi.
- Buxoro maktabi terminologik jihatdan eng boy va tizimli (124 ta o'ziga xos termin), Nurota maktabi esa arxaik terminlarni eng ko'p saqlab qolgan maktab hisoblanadi. Bu farqlar iqtisodiy, siyosiy va geografik omillar bilan bevosita bog'liq.
- terminlarning 41,6% sinonimik variantlarga ega, bu terminologik standartlashtirish yo'lida eng katta to'siq hisoblanadi. Eng ko'p sinonimga ega kategoriya — naqsh va motiv turlari (67 termindan 34 tasida sinonim bor).

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Til va Adabiyot instituti, Madaniyat vazirligi va hunarmandchilik uyushmalari hamkorligida "O'zbek kashtachilik terminologiyasi lug'ati"ni yaratish tavsiya etiladi. Lug'at uch tilli (o'zbek–rus–ingliz) bo'lib, mintaqaviy variantlarni ham o'z ichiga olishi lozim. Ushbu tadqiqotda yaratilgan 214 terminli baza uchun asos sifatida foydalanish mumkin.
- rasmiy standart termin (ilmiy va ta'lim muomalasi uchun) va mintaqaviy variantlar (mahalliy an'analar uchun) tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Bu yondashuv UNESCO ning nomoddiy madaniy merosni himoya qilish tamoyillariga mos keladi [4].
- kashtachilik terminologiyasining ochiq kirish imkoniyatli onlayn ma'lumotlar bazasini yaratish, unda har bir terminning ta'rifi, etimologiyasi, mintaqaviy variantlari, fotosuratlar va videonamoyishlari joylashtirilishi lozim. Bu baza xalqaro tadqiqotchilar uchun ham qimmatli manba bo'ladi.
- hunarmandchilik maktablari va oliy ta'lim muassasalaridagi kashtachilik kurslarida yagona standart terminologiyadan foydalanishni ta'minlash maqsadida maxsus o'quv qo'llanmasi yaratish tavsiya etiladi.
- UNESCO, ICOM (Xalqaro muzeylar kengashi) va CIETA (Xalqaro to'qimachilik san'ati markazi) bilan hamkorlikda o'zbek kashtachilik terminlarini xalqaro terminologik ma'lumotlar bazalariga kiritish bo'yicha loyiha boshlash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'XATI

- [1] Abdullayeva, N. (2015). O'zbek hunarmandchiligi leksikasi. T.: Fan nashriyoti. 284 b.
- [2] O'zbekiston Fanlar Akademiyasi (2019). O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: O'zFAlar nashriyoti. 3 jild.

- [3] Karimova, Z. (2020). O‘zbek milliy kashtachiligini o‘rganishda terminologik yondashuv. *Til va adabiyot ta’limi*, 4(2), 45–52.
- [4] UNESCO (2019). *Uzbek embroidery art, craftsmanship and performance traditions*. Intangible Cultural Heritage List. Paris: UNESCO.
- [5] Mirzayev, A. (2018). Mintaqaviy hunarmandchilik terminologiyasi: taqqoslama tahlil. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 3, 67–74.
- [6] Tojimatov, U. (2021). O‘zbek kashtachilik terminologiyasini standartlashtirish muammolari. *Filologiya masalalari*, 1, 112–119.
- [7] Xoliqova, M. (2017). *Hunarmandchilik leksikasining semantik tahlili*. T.: Akademiya nashriyoti. 196 b.
- [8] Stasov, V.V. (1887). *Arabeski. Ornamentika Vostoka*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya akademiya khudozhestv. 312 s.
- [9] Semenov, A.A. (1923). *Bukharskoye zolotoye shit'yo*. Tashkent: Turkkustar. 88 s.
- [10] Pugachenkova, G.A., Rempel, L.I. (1965). *Vydayushchiesya pamyatniki izobrazitel'nogo iskusstva Uzbekistana*. Tashkent: Goslitizdat UzSSR. 432 s.
- [11] Xasanova, R. (2001). *Suzani naqshlarining semantikasi va terminologiyasi*. T.: Fan. 168 b.
- [12] Toshmatova, N. (2008). *Nurota kashtachiligi: an'ana va terminologiya*. Samarqand: SamDU nashriyoti. 124 b.
- [13] Harvey, J. (1997). *Traditional Textiles of Central Asia*. London: Thames and Hudson. 256 p.
- [14] Bilgrami, S., Iovino, C. (1990). *Regional Costumes of India*. New Delhi: Arnold Publishers. 344 p.
- [15] Qodirov, P. (2016). *O‘zbek tilidagi fors-tojik o‘zlashmalari*. T.: Yangi asr avlodi. 312 b.
- [16] Ergasheva, L. (2022). Kashtachilik terminologiyasida polisemiya. *Tilshunoslik tadqiqotlari*, 2(1), 88–96.
- [17] Rajabov, I. (2019). Sovet davrida o‘zbek hunarmandchiligi terminologiyasidagi o‘zgarishlar. *O‘zbekiston tarixi*, 2, 34–41.
- [18] UzHandicraft.uz (2023). O‘zbek milliy hunarmandchiligi portali. <https://uzhandicraft.uz> (murojaat: 12.11.2023).
- [19] Reformatskiy, A.A. (1996). *Terminologiya kak osobaya oblast' leksiki*. Moskva: Nauka. 288 s.
- [20] Leychik, V.M. (2007). *Terminovedeniye: predmet, metody, struktura*. Moskva: Komkniga. 256 s.
- [21] Cabré, M.T. (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins. 248 p.
- [22] ISO 704:2022. *Terminology work — Principles and methods*. Geneva: International Organization for Standardization.
- [23] O‘zbekiston Respublikasi Davlat standartlashtirish komiteti (2020). *Terminologiyani standartlashtirish bo‘yicha milliy qo‘llanma*. T.: O‘zDSt.